

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ЖӘНЕ ОНЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ МҰРАСЫ

Тлеубаева З. Б. – техника ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.

Баяхметова А. М. – 5В072800 – Қайта өңдеу өндірістерінің технологиясы бойынша бакалавриатта білім алушы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.

«Ыбырай Алтынсарин және оның ағартушылық мұрасы» мақаласында Ыбырайдың философиялық-педагогикалық мұрасының білім беруді дамытудағы рөлі қарастырылады. Ыбырай Алтынсарин еліміздің білім саласына үлкен үлес қосқан, алғашқы көрнекті ағартушы-педагогтардың бірі болды.

Кілттік сөздер: Ыбырай Алтынсарин, білім, тәрбие, Отан, ағартушы, жазушы, тәлімгер.

«Ыбырай Алтынсарин – Қазақстан халық ағарту ісінің тұңғыш елшісі»

Н.А.Назарбаев

Еліміздің тәуелсіздігіне қол жеткізгеннен кейін, біздің халқымыздың өз Отанына, тарихына, тіліне, мәдениетіне, құндылықтарын білуге деген қызығушылығы арта түсті. Әр адамның қалауы бар өзінің ата-бабасын білуге, ауыл мен қаласының тарихын білуге, туып-өскен жерін бір сөзбен айтқанда Отан тарихын білуге деген. Бүгінгі таңда бүкіл әлем Қазақстан деп аталатын өлке біздің өлке екенін мойындайды, Отан бұл тек Шығыс қана емес, сонымен қоса әлемдік бесіктің өркениеті. Бұл ежелгі және қасиетті жер ойшылдар мен саясаткерлерді, ғалымдар мен қолбасшыларды өсірді. Осындай ұлы ойшылдардың бірі, ағартушы, ақын, жазушы және, әрине, ұлы және дарынды педагог Ыбырай Алтынсарин.

Ыбырай Алтынсариннің шығармашылығы қазіргі таңда қаншалықты маңызды екенін түсінемін, өйткені оның барлық шығармалары, өлеңдері жас ұрпаққа білімге, еңбек адамдарына деген сүйіспеншілік пен құрмет тек еңбек, еңбекқорлық, шыдамдылық, мәдениет адамды тәрбиелей алады оң қасиеттер екендігі баяндалады.

Ыбырай Алтынсариннің өлең жолдары оқушыларға көмектеседі, сабаққа эмоционалды түрде бейімделу, білімге деген қызығушылықты оятады, сонымен қатар зерттелетін пәнге қызығушылық оянады:

"Кел, балалар, оқылық

Оқығанды көңілге ықыласпен тоқылық.

Оқысаңыз, балалар, шамнан шырақ жағылар.

Тілегеннің алдынан іздемей-ақ табылар. [1, 3-4 б.]

Ыбырай Алтынсариннің мұрасы ел үшін қуатты ынталандыру қазақ әдебиеті мен әдеби тілінің одан әрі дамуы болып табылады. Ол ашқан мектептерден өздерінің алғашқы білімін қазақ зиялыларының өкілдері алды. Бұл Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұхамеджан Сералин. Ыбырайдың күш-жігерінің арқасында қазақ даласында білім алған. Сол жылдардағы қазақ және орыс баспасөзі тамаша әдеби қазақ тілінде жазылғани хрестоматияны атап өтті. Ол мектептерге арналған кітап болса да, ересектерде қуана қабылады себебі, бірінші кезекте онда қазақ халқының өзекті мәселелері қозғалған болатын. Сондықтан "Қырғыз хрестоматиясы" тағы бірнеше рет жарық көрді. Алтынсарин бүкіл өмірін халқына қызмет етуге арнады. Өз халқына пайдалы және қажет болуы үшін бір орында тұрмай үнемі өзінің білімін шындап жұмыс жасауды алдымен өзінен бастап отырды. Өйткені, үнемі жұмыс істеу, өздігінен білім алу арқылы ғана сіз қажетті биіктерге қол жеткізе аласыз және қоғамға пайдалы бола аласыз. Ұстаздың тек қана осыдай қасиеттері еліміздің білімінің дамуы үшін үлкен үлес қоса алады.

Ыбырай Алтынсарин білім берудің даму тарихында оң рөл атқарды, заманауи кезеңде де олар өз маңызын жоғалтпайды. Оның ілімдері көптеген педагогикалық проблемалар көрініс тапқан, оқытуда, тәжірибе мен байқауда жалпы педагогикалық, дидактикалық және әдістемелік көріністердің маңызды ұғымдары енгізілген тұтас және ерекше педагогикалық жүйені білдіреді. Өзінің ағартушылық-педагогикалық қызметінде Ыбырай Алтынсарин тұлғаның адамгершілік негіздерін тәрбиелеуге көп көңіл бөледі. Қазіргі заманда білім берудің, қоғам мен мемлекеттің маңызды мақсаты – Қазақстанның адамгершілігі жоғары, жауапты, шығармашыл, бастамашыл, құзыретті азаматын тәрбиелеу, оның қалыптасуы мен дамуына әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету болып табылады. Адамды, оның жағдайын және ішкі өмір сапасын айналып өтіп, заманауи инновациялық экономика құру мүмкін емес. Қоғамның даму қарқыны мен сипаты адамның азаматтық ұстанымына, өмірлік басымдықтарына, адамгершілік нанымдарына, моральдық нормалар мен рухани құндылықтарға тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан-2050 "Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауында" дамыған бәсекеге қабілетті мемлекет болу үшін біз жоғары білімді ұлт болуымыз керек "деп атап өтті [2, 28б.].

Ыбырай Алтынсарин – педагог-ағартушы, жазушы, фольклоршы, этнограф. Алтынсариннің бастамасымен ана тілінде оқытатын мектептер ашылды. Қазақ балаларына арналған «Ана тілі және орыс тілі» оқулықтарының авторы, "ағартушы-прогрессивті қоғам қайраткері, озық идеялар мен білімді таратушы". Ыбырай Алтынсариннің көпқырлы шығармашылығында адамгершілікке тәрбиелеу мәселелері жетекші орын алады.

Әлемге әйгілі ғалым, Нобель сыйлығының лауреаты Альберт Эйнштейн: «Адам күш-жігерінің ішіндегі ең маңыздысы – адамгершілікке ұмтылу. Біздің ішкі тұрақтылығымыз және өміріміздің өзі оған байланысты. Тек біздің әрекеттеріміздегі мораль біздің өміріміздің сұлулығы мен қадір-қасиетін береді. Оны жанды күшке айналдыру және оның маңыздылығын нақты түсінуге көмектесу – білім берудің басты міндеті», – деп атап өтті. Осы аталған гуманистік және ағартушылық идеялар Ыбырайдың өлеңдерде көрсетілген. Өлеңдерінде ол адам туралы және адам үшін ең маңызды моральдық шындықтарды жеткізеді.

Ыбырай Алтынсарин адамның мақтану және арсыздық сияқты жағымсыз қасиеттерін әшкерелейді. "Қыпшақ Сейітқұл" әңгімесімен ол зорлық-зомбылық пен тонау арқылы алынған жақсылық болашаққа кетпейді деген ойды баса айтады. Алтынсарин әңгімелерінің кейіпкерлері – байлықтың иелері, адамдарға жақсылық жасау арқылы ғана адамгершілік тұрғыдан асқақ, ізгілікті болады. Ғалым адамның ең құнды қасиеттерінің бірі ретінде жомарттықты танытады. Ол қазақтардың ежелгі әдет-ғұрпын, адамдар өздерінің зардап шеккен тайпаларына шын жүректен және қайтарымызсыз көмек көрсеткен кезде де жомарттыққа жатқызады. [3, 28-30 б.]

Алтынсарин әлем әдебиетінің классиктері – Шекспир, Гете, Байрон, Пушкин, Гоголь, Лермонтов, Фирдоуси, Низами, Навои және т.б. шығармаларын өз бетінше зерттеп, ағартушылық идеялармен шабыттанып, ауылдарға барып, халыққа зайырлы білімнің маңыздылығын түсіндіріп, қаражат бөлуді насихаттады. Оған К.Д.Ушинский, Я.А.Коменский ұлы ұстаздардың идеялары жақын болды. Мысалы, Коменскийдің "ғимарат іргетастан салынуы керек" идеясы.

Жергілікті көне наным-сенімдер мен отаршылдық билік өкілдері тыйған кедергілерді еңсере отырып, Ыбырай белсенді қызмет атқарып, далада қазақ балаларына арналған бірқатар мектептер ашты. Оның табандылығының арқасында осы мектептерде балалар ана тілінде әртүрлі пәндерді оқумен қатар өз сауаттылықтарын да ашты. Ол көшпелі өмір аясында надандыққа, ырымшылдыққа, мектептердің жабылуына қарсы болды. "Мектептер – қазақтардың білім алуының басты бұлағы, – ... және әсіресе оларға деген үміт, оларда қазақ халқының болашағы бар" деп жазды Ыбырай Алтынсарин 1871 жылдың өзінде-ақ. [4, 41 б.]

Ыбырай Алтынсарин ағарту идеясының дәйекті жақтаушысы болды. Ыбырай Алтынсарин зайырлы білім мен діндердің арасындағы аса зор айырмашылықты көрді.

Ы. Алтынсарин жастарды шынайы байлық – білім екендігіне сендіруге тырысады. Зайырлы білім, оның терең сенімдері бойынша, барлық байлыққа қарағанда қымбат.

Сенімсіздік, надандық пен білімнің болмауы адамды тағдырдың алдында дәрменсіз етеді деп санайды ол. Тек ғылым мен білімді игеруге ұмтылған адам ғана өз өмірі үшін тыныш бола алады. Ақын оқырмандарға қазақтарды өркениетті халықтар қатарына қосатын білім үшін күресу қажеттілігі туралы ойды шабыттандырады.

Әй, достарым, жігіттерім,
Болмасқа болушы болма!
Қолыңнан келсе қылқайыр,
Кісіден алушы болма...

Сондай-ақ ауылдағы әлеуметтік теңсіздікті ашып, байлардың сараңдығы мен қатыгездігін әшкерелейді. "Қыпшақ Сейітқұл", "Байдың ұлы мен кедейдің ұлы", "Өтіріктің зияны", "Надандық", "Киіз үй мен ағаш үй" және басқа да әңгімелерде қоғамдық өмірдің маңызды мәселелері қойылады: надандықтың зияны, әлеуметтік теңсіздік, отырықшы өмір салтының артықшылығы, білім мен ғылымның пайдасы. Әңгімелерінде ол еңбекқорлықты дәріптейді, кез-келген өмірлік кедергілерді жеңе алатын нағыз адамды тәрбиелейтін еңбек екенін көрсетеді, ал бекершілік – жамандықтың тамыры. Ол өтірікші мен өсекшілерді айыптайды, көп сөйлейтін адам "ыңғайлы жағдайда жала жауып, сізді желімдей алады" деп сендіреді, жақсы адамның "бетінде жарық пайда болады" деп баса айтады. Ол өзінің шығармалары арқылы қазақ халқының тағдырына, болашақ өміріне көп алаңдайды. Ыбырай Алтынсарин бүгінде өз Отанының нағыз патриотының үлгісі болып табылады.

Үшінші мыңжылдықтың басында, адамның тағдыры, оның істері мен мұраттары, жоғары адамгершіл тұлғаны тәрбиелеу жолдары туралы көптеген құндылықтар, идеялар мен көзқарастар жоғалған кезде, Ыбырай Алтынсарин өз шығармаларында көтерген проблемалар бүгінгі күні аса өзекті болып отыр. Алтынсариннің замандастары оны "жалпыадамзаттық адамгершіліктің таза ақиқатының жолсерігі" деп атаған. Ыбырай Алтынсарин ұлы қазақ даласын жоғары мәдени құндылықтар әлеміне баулығандардың бірі болды. [5, 13-17 б.]

Қазақ ағартушылары халық дәстүрлерінің негізінде адамгершілік, дене және еңбек тәрбиесіне ерекше назар аударды. Зерттеушілер Қазақстандағы халық білімінің тарихымен байланысты көптеген мәселелер мен мәселелерді зерттеді. Ыбырай Алтынсариннің тарихи-педагогикалық еңбектері, Қазақ

стандағы халық білімі мен мектеп ісінің даму тарихымен байланысты мәселелерді әзірлеуге және қазақ халқының мәдениетін дамытуға, халықтық педагогикасы саласына арналған. Соңғы уақытта ұлттық педагогика мәселелері қазақ халқының салт-дәстүрлерімен, әдет-ғұрыптарымен, оның мәдениетімен, тілдік проблемаларымен, адамгершілік-рухани құндылықтарымен байланысты практикалық міндеттерді шешу кезінде жиі ескеріле бастады. Бұл Қазақстан Республикасының Мемлекеттік егемендік алуымен, біздің қоғамда өрістеп жатқан демократияландыру үдерістерімен байланысты және қоғамның өзінің де, оның жаңа әлеуметтік институттарының да тарихын ұғыну жөніндегі міндеттерді қояды.

Өскелең ұрпақты патриотизм және интернационализм рухында тәрбиелеу процесінде педагогтер Қазақстанның тарихы, мәдениеті, ағартуы бойынша материалдарды адамгершілік сезімдерін қалыптастыруға көмектесетін, дара тұлға, Ыбырайдың асам құндылық бағдарларын әзірлейтін материалдарын жеткіліксіз пайдаланатынын атап өткен жөн. Ал жастарға қызмет қағидаттары мен қазіргі заманның өзекті проблемалары өткеннің прогрессивті, гуманистік идеяларында терең тарихи тамыры бар екенін көрсету маңызды. Бұл идеялардың таратылуында 19 ғасырдағы қазақ ағартушылары, қоғамдық білім берудің адамгершілік қағидаттары мен мұраттарын қорғаған ағартушылықтың дәйекті жақтаушылары үлкен рөл атқарды. Қорыта келе, Ыбырай Алтынсариннің отандық білімнің дамуына қосқан үлесі ұшаңтеңіз, ел тарихындағы орны айрықша, дегенмен түбегейлі зерттелмей, бағаланбай келеді деп ойлаймын. Ұлттың ұлы ұстазы атанған адамды қалай ұлықтаса да, артық етпейді. [6,8-11 б.]

Ұлы қазақ ағартушысы Ыбырай Алтынсариннің отандық білім туралы идеяларын қорытындылай келе, қазіргі білім беруде өзектілігін жоғалтпаған келесі идеяларды белгілеуге болады: халыққа, жалпыға бірдей білім беру идеясы, демократиялық білім беру жүйесін құру, өскелең ұрпақты тәрбиелеудің тұтас тұжырымдамасын жасау, ағарту және білім беру мақсаттарын анықтау – өз халқының мүддесі үшін өмір сүретін патриот, еңбеккер, ақыл-ойы дамыған және адамгершілігі жоғары адамды тәрбиелеу. Қоғамның болашағы білім беру жүйесіне байланысты, өйткені бүгінгі балалар уақыт өте келе жаңа уақыт елінің тағдырын жасайтын болады. Білім берудің бірінші кезектегі міндеті – қазіргі өмірдің сұраныстарынан артта қалуды жеңу, яғни студенттерді дайындауда бүгінгі күннің проблемалары мен қажеттіліктерін ғана емес, сонымен бірге болашақта көрінетін мәселелерді де ескеру қажет. Біздің қоғам дамуының қазіргі кезеңінде тұрақты даму және оның бәсекеге қабілеттілігі.

Әдебиеттер тізімі

1. **Ситдыков А. С.** Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі [Мәтін]: А.С. Ситдыков // Алматы: "Мектеп", – 1968. – 386 б.
2. **Қазақстан Республикасының Тұңғы Президенті-Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың** "Қазақстан-2050 "Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан [Электронды ресурсы] URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.
3. **Прохоров А. М.** Үлкен Кеңес энциклопедиясы [Мәтін]: А.М. Прохоров // М.: "Кеңес энциклопедиясы", – 1990. – 568 б.
4. **Жарикбаев К., Калиев С.** Қазақстанның педагогикалық ойының антологиясы [Мәтін]: К. Жарикбаев, С. Калиев // Алматы: "Кітап", – 1995. – 195 б.
5. **Журавлев И. Н.** Адам туралы ғылымдар жүйесіндегі педагогика [Мәтін]: И.Н. Журавлев // М.: "КолосС", – 1990. – 384 б.
6. **Ильминский Н. А., Измаилов В. А.** Халық педагогикасы: Орта Азия және Қазақстан халықтарының педагогикалық көзқарастары [Мәтін]: Н.А. Ильминский, В.А. Измаилов // М.: Қазан, – 1991. – 253 б.

ӘОЖ 37.01

ОҚУДЫ ҰҚЫЛАСПЕН КӨҢІЛГЕ ТОҚУҒА ШАҚЫРҒАН ҰЛЫ ТҰЛҒАНЫҢ ІЗДЕРІ

Торжанова А. Д. – *Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Қарағанды облысы білім басқармасының Осакаров ауданының білім бөлімінің «№12 тірек мектебі (ресурстық орталығы)» КММ, Осакаровка кенті.*

Көшпелі даланың тарихында аса көрнекті орын алған тұлғаның бірі – Ы. Алтынсарин жаңашыл, дарынды, ағартушы ғана емес, халқымыздың теңіздей толқып тасыған інжу-маржан жырларын жақсы біліп, еңбегіне арқау еткен, «Тұңғыш дала қоңырауы атанған» Ыбырай құндылықтары бағасы жоқ мұра.

Кілт сөздер: мектеп ашу, педагог, оқулық, білім, тарих, жастар, жаңалық жаршысы.